

## **Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців**

---

Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України  
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут  
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при  
Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка  
Глухівський національний педагогічний університет  
імені Олександра Довженка  
Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека

## **СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ росії ПРОТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ЧАСУ І ЗАВДАННЯ КРАЄЗНАВЦІВ**

**(до 80-річчя доктора історичних наук, професора  
Віктора Степановича Прокопчука)**

**МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ  
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

**(м. Хмельницький, 26 липня 2024 р.)**

Хмельницький  
2024

Анатолій Філіпюк,  
м. Кам'янець-Подільський

ДЕЯКІ ШТРИХИ ПРО ПРОФЕСІЙНУ ДОСКОНАЛІСТЬ  
ІСТОРИКА ТА КРАЄЗНАВЦЯ ПРОФЕСОРА  
ВІКТОРА ПРОКОПЧУКА

*У статті обґрунтовуються положення щодо основних штрихів професійної досконалості відомого українського історика і краєзнавця, визначного дослідника, організатора та популяризатора історико-краєзнавчого руху на Поділлі й в Україні, доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, почесного краєзнавця України Віктора Степановича Прокопчука.*

**Ключові слова:** Віктор Степанович Прокопчук, історик, професор, краєзнавець, професійна досконалість.

Одним із важливих напрямів розвитку сучасної української історичної науки та вітчизняного історичного краєзнавства є дослідження творчого доробку дослідників, професійне життя яких, з одного боку, є віддзеркаленням культурно-наукової картини краю, з іншого, невід'ємною складовою гуманітарної сфери України. Характерні історико-національні процеси формують конкретні шляхи та підходи щодо розгляду і збереження, популяризації та оприлюдненні вітчизняного наукового доробку на конкретному цивілізованому рівні.

Сучасному стану вивчення вітчизняного краєзнавства властиве константне зростання наукового інтересу до процесу зародження та становлення дослідницьких пошуків, розгляд здобутків тих фахівців, які знаходилися і знаходяться не лише в руслі її витоків, а й заклали підвалини та напрями наукових дослідів в часи державної незалежності України. Більше того, зростання інтересу до дослідницької спадщини українських істориків і краєзнавців є домінантною ознакою розвитку наукових студій початку ХХІ століття.

На жаль, певні умови виникнення та екзистенції локальних освітньо-наукових та історико-краєзнавчих осередків й окремих їх представників на теренах України нерідко залишаються поза

увагою сучасних науковців. Деколи, маючи намір констатувати та відкрити широкому колу поціновувачів глобальні і важливі явища в цих сферах суспільного життя, дослідники оминають регіональні центри і багатьох обдарованих діячів, дослідницька творчість яких покликана заповнити прогалини і значно збагатити знання про найважливіші віхи в історії української історичної науки та історичного краєзнавства. Представлені розвідки дозволяють розкрити характерні риси епохи, її наукові ідеали, зрозуміти причини виникнення тих чи інших напрямків, актуальних тематичних уподобань у освітньо-науковому середовищі окремих регіонів.

Віктор Степанович Прокопчук належить до старшого покоління істориків краєзнавців. Про його місце в розвитку освіти та історичного краєзнавства автором цієї розвідки спільно з В. Заторжинською було присвячено великий нарис до 60-річчя від дня народження [3], підбивши загальні підсумки діяльності ювіляра на різних напрямках його професійної, громадської, організаторської діяльності. Але, як виявилось, наступних два десятиліття стали у нього чи не найбільш плідними і високоякісними. Не можна сказати, що особистість В. Прокопчука перебувала чи перебуває поза увагою дослідників нашого краю, адже його персоні присвячено щонайменше півсотні наукових і науково-популярних праць.

Однак в науковій і краєзнавчій літературі поки що бракує ґрунтовних і системних досліджень про творчу лабораторію та потужний науковий доробок талановитого вченого. Наукове і творче життя історика і краєзнавця заслуговує на детальний розгляд з точки зору сучасних дослідницьких практик, оскільки його цікавив широкий спектр української історії, освіти, культури, краєзнавства. Дослідження, узагальнення життєпису, творчої і, зокрема, багаторічної науково-педагогічної, пошукової, організаторської, просвітницької діяльності історика на основі масиву недостатньо вивчених раніше літературних та архівних джерел дає можливість доповнити та систематизувати розуміння того, чим живе останні десятиліття наукова і краєзнавча спільнота нашого славетного краю в контексті утвердження й захисту Української державності, нашої національної культури і

## Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

---

духовності, оцінити здобутки В. Прокопчука для їх перспективного використання.

Цим мотивується необхідність всебічного аналізу наукової спадщини професійного історика-дослідника, розкриття різнобічних граней його дослідницької діяльності на теренах Хмельниччини, Поділля і всієї України у гармонійній цілісності та цінності для істориків, краєзнавців і широкого кола поціновувачів доробку високоповажного ювіляра. Зробити це в межах однієї невеликої статті практично неможливо. В перспективі може бути ґрунтовний аналітичний нарис щонайменше на 10–15 друкованих аркуші. Тому в нашій розвідці ми зупинимося лише на окремих штрихах дослідницької діяльності професора на ниві історичної науки та історичного краєзнавства в останні два десятиліття. Так би мовити, йдеться не стільки про вичерпне розкриття багатогранної діяльності вченого, скільки про порушення самої проблеми, щоб привернути увагу до необхідності її вирішення.

Передусім, відзначимо, що близько 35 років головною пристрастю Віктора Степановича є історико-краєзнавча тематика. Можна сказати, що він свідомо присвятив їй свою увагу та зусилля. До того ж, ця самопосягата весь час органічно переплітається із наполегливою та цілеспрямованою роботою над удосконаленням власної професійної підготовки, винятковою працездатністю і всебічною ерудицією. В. Прокопчук в освітньо-науковому та культурному просторі України посідає особливе місце як збирач, дослідник і шанувальник наших історико-культурних цінностей як на регіональному, так і загальнонаціональному рівнях. На цьому ґрунті любові та пошани до рідної історії, національних пам'яток культури і духовності він виріс і сформувався як високопрофесійний фахівець, як зараз модно говорити, самого високого експертного рівня. Історик у притаманна та унікальна емоційно-чуттєва властивість, здатна розширити уявлення про сутність, характер та специфіку розвитку історичної науки й історичного краєзнавства та їх можливості щодо збагачення безцінного досвіду майбутніх поколінь.

Ми довгий час спілкувались із ювіляром на професійному рівні у часі його каденції спочатку старшого викладача очоленої

професором І. Винокуром кафедри історії Східної Європи та археології, а упродовж 2004–2014 років – в якості директора наукової бібліотеки і професора кафедри народів Росії і спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, коли він, вже маючи поважний вік, зумів поєднати сумлінне виконання службових обов'язків зі збиранням матеріалів для написання й захисту докторської дисертації, яку успішно захистив у 2009 р. Здавалося, вік не мав жодної влади над ним, він не вагаючись брався за все нові і нові проекти, виступив учасником багатьох наукових форумів, або поринути у вивчення артефактів; часом складалось враження, що В. Прокопчука опанувала, за висловом французького філософа Жака Дерріда, «архівна лихоманка», настільки всеосяжним було його бажання пізнати історію краєзнавчого руху в Україні і створити справді панорамне дослідження за численними документальними джерелами, матеріалами та свідченнями.

З огляду на наше багаторічне спілкування й співпрацю і наші багато в чому спільні наукові зацікавлення історико-краєзнавчою проблематикою зауважу, що все це відбувалося, що називається, на моїх очах. Бо це було не лише спілкування, обмін думками чи підходами. Воно збагачувало, дарувало натхнення і бажання працювати науково. Цілеспрямованість, ретельність і готовність докопатись до істини, до перевірки на об'єктивність навіть найдрібніших історичних фактів задля досягнення історичної істини – надзвичайно імпонували та заохочували не лише мене, а й кожного, хто з ним мав нагоду поспілкуватися. Без перебільшення – Віктор Степанович є справжнім істориком, який вбачає своєю дослідницькою місією якнайповніший добір і глибинний аналіз джерельного матеріалу, його критичне співставлення та осмислення, обов'язкову перехресну перевірку суперечливих фактів. Щоб успішно впоратися з такими завданнями, нерідко було недостатньо уважно вчитатися у відповідні тексти, потрібно було збагнути сутність тих чи інших суджень, ідей, діянь, зрозуміти, чому саме так, а не інакше поступали суб'єкти фактів, подій і явищ, який сенс і значення вони мали для історика, щоб максимально

## Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

---

точно визначити сенс і спрямованість всього, що відбувалося на теренах краю чи України.

Наділений природним розумом і широким колом наукових зацікавлень, людина щирої та відвертої вдачі, шкільний вчитель, ініціативний директор школи, партійний функціонер менеджер районної ланки закладів освіти на Хмельниччині, засновник і незмінний керівник Дунаєвської районної організації Національної спілки краєзнавців України, невтомний чільний діяч історико-краєзнавчого руху в Україні із понад 55 річним стажем і один із найталановитіших й найплодовитіших істориків-краєзнавців сучасної України, якого поцінує не одне покоління істориків, краєзнавців, педагогів; професійний історик-науковець, який своєю багатолітньою подвизницькою дослідницькою працею досяг найвищих академічних висот на Хмельниччині, Поділлі і в Україні; дослідник, який увічнив у своїх численних працях історію рідного краю.

Віктор Степанович доволі пізно увійшов у середовище професійних істориків, захистивши кандидатську дисертацію в п'ятдесят, а докторську – в шістдесят п'ять років. Предметом своєї дослідницької уваги у кандидатській дисертації історик обрав розвиток краєзнавства на Поділлі, а докторської – інституціоналізацію краєзнавчого руху Правобережної України 20-х рр. XX – початку XXI ст.: етапи, форми, напрями діяльності, чим істотно збагатив сучасну національну історичну науку та історичне краєзнавство. Однак своїм прикладом він показав, скільки можна зробити корисного навіть у поважному віці, працюючи на професійній основі. За понад тридцятирічну дослідницьку діяльність В. Прокопчук не сформував власної наукової школи в класичному розумінні. Під його керівництвом захистили О. Айвазян і І. Старенький, який, до речі, з перших днів повномасштабної російсько-української війни у лавах Збройних сил захищає Україну від окупантів. Підготовлені ним кандидати історичних наук займались не тільки актуальними темами, а й обирали для реалізації поставлених завдань несходжені доти дослідницькі шляхи. Своім потужним науковим історико-краєзнавчим доробком В. Прокопчук став, без перебільшення,

справжнім класиком вітчизняної сучасної історичної науки та історичного краєзнавства. Тому талановитий науковець має надзвичайно багато послідовників і прихильників його неперевершеного таланту і виняткової працездатності у сфері українознавчих студій.

За бібліографією історика достатньо легко простежується сфера його наукових інтересів. Дослідження в галузі історії, теорії, термінології і методики краєзнавчої роботи, персоналістики, бібліотекознавства та, пам'яткознавства стали розвиватися і набирати дедалі більших масштабів завдяки роботі Віктора Степановича в надзвичайно професійному, високопрацездатному і винятково організованому, вимогливому й толерантному колективі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а й багатьма провідними істориками і краєзнавцями України, передусім із академіком НАН України П. Троньком, член-кореспондентом НАН України Ф. Шевченком, докторами історичних наук, професорами Л. Баженовим, І. Винокуром, О. Григоренком, О. Завальнюком, І. Рибаким, Є. Скляренком, А. Філінюком, які стали передвісниками його наукових студій. Іншою сприяючою обставиною наукових зацікавлень педагога і дослідника була його участь у роботі Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, який веде свій родовід від червня 1995 р. Завдяки тісному співробітництву з багатьма науково-педагогічними працівниками в рамках цього представницького осередку розробки теоретичних, методологічних і методичних засад і координації історико-краєзнавчих студій у регіоні дослідник отримав можливість послуговуватися теоретичними і фактографічними працями для вивчення й осмислення обраної проблематики, шукати і знаходити необхідні рішення, а також систематично демонструвати результати своїх досліджень на шпальтах університетських наукових видань й організовуваних Центром конференціях. Саме в колективі університету повною мірою розкрився його талант дослідника.

## Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

---

Говорячи про творчий доробок поважного ювіляра, можна поза всяким сумнівом сказати, що його зусиллями зроблено доволі поважний слід в історичній науці та історичному краєзнавстві, насамперед, завдяки своїм ґрунтовним й оригінальним монографіям і книгам, сфокусованим цілковито чи майже недосліджених проблемах, зокрема таким, як: «Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.)» (2016) [1], «Два села – одна доля: історично-краєзнавчі дослідження» (2001) [4], «Дунаєвеччина: край і люди» (2013) [5], «Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років XX – початку XXI ст.» (2009) [7], «Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років XX – початку XXI ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту» (2005) [8], «Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти» (2008) [9], «Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність» (1995) [10], «Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність» (2014) [11], «Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл-до суспільства знань» (2018) [12], «Під егідою Українського комітету краєзнавства» (2004) [13], «Творці історії Подільського краю: персоналії. Дунаївці» (2021) [14]; у співавторстві – «Пам'яткоохоронна діяльність подільського православного духовенства в XIX – на початку XX ст.» (2016) [16]; нарисам: «Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту» (2009) [18], «Дунаївці» (1989) [6], «Лисець» (1998) [17], «Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини» (2019) [2], «Селище Дунаївці в сузір'ї громад» (2019) [15] та ін.), а також численним статтям у різних наукових журналах і збірниках, які відзначаються найвищим професійним гатунком. Неважко помітити, що більшість ґрунтовних наукових видань з'явилися з-під пера вченого після захисту ним докторської дисертації.

Цінним у науковому доробку свідомого історика, талановитого дослідника В. Прокопчука є авторське бачення періодизації історичного краєзнавства в Правобережній Україні шкільної пам'яткоохоронної діяльності та обґрунтування про незаперечне значення в розвитку історико-краєзнавчого і просвітницького руху в Україні Івана Огієнка, Левка Биковського,

Василя Біднова, Миколи Біляшівського, Дмитра Дорошенка, Олександра Лотоцького, Пилипа Клименка, Франца Кондрацького, Никандра Молчановського, Юзефа-Антонія Ролле, Степана Сірополка, Юхима Сіцінського, Мелетія Смотрицького, Павла Троїцького, Матвія Яворовського, Михайла Ясінського.

Виняткова наукова плодovitість, організаційна роль у проведенні багатьох наукових форумів, українця, який завжди пам'ятає своє національне коріння – цей перелік далеко не вичерпує всіх сторін багатогранної особистості Віктора Прокопчука.

Упродовж багатьох років професор В. Прокопчук здійснює велику роботу як науковий редактор, член редакційних колегій та упорядник низки авторитетних видань, сприяючи становленню багатьох дослідників і краєзнавців. Збагнути велич багатогранної подвижницької діяльності Віктора Степановича в науковій, історико-краєзнавчій, видавничій, редакційній та інших сферах можливо лише простеживши весь його трудовий шлях й осмислити його подвижницьку працю. Ми ж зазначили лише його окремі, хоча надзвичайно важливі віхи. Але навіть це дозволяє ствердити об'єктивність твердження, що Віктор Степанович – педагог і дослідник за покликанням й визнанням, талановитий вчений, який створив цілу скарбницю наукових, науково-популярних і науково-публіцистичних праць творчим доробком відкрив невичерпне джерело історії, культури та морально-етичної енергії народу. А вони нам сьогодні потрібні, як ніколи, бо є запорукою нездоланності, перемоги над російськими окупантами й розбудови самостійної, вільної, демократичної, високоцивілізованої Української держави.

Свій ювілей відомий історик, невтомний краєзнавець і громадський діяч, праця якого ідеально пасує до сучасної епохи, зустрічає в розквіті творчих сил, сповнений новаторських ідей, ще нереалізованих творчих задумів і планів. Тож нехай його серце заради таких цілей лине і далі до джерел національної духовності та культури!

### *Список використаних джерел та літератури:*

1. Айвазян О. Б., Прокопчук В. С. Бібліотеки Поділля (друга половина XIX–початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2016. 256 с.

## Суспільні трансформації в умовах війни росії проти України: виклики часу і завдання краєзнавців

---

2. Заслужені працівники України – уродженці Дунаєвеччини / [авт.-упоряд. В. С. Прокопчук; ред. рада: Бернашевський О. В., Баженов Л. В., Прокопчук В. С., Телячий Ю. В.]. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2019. 344 с.
3. Заторжинська В. М., Філінюк А. Г. За покликом серця: нарис життя й науково-краєзнавчої діяльності В. С. Прокопчука. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 292 с.: іл.
4. Прокопчук В. С. Два села – одна доля: історично-краєзнавчі дослідження. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. 272 с.
5. Прокопчук В. С. Дунаєвеччина: край і люди: монографія. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2013. 352 с.
6. Прокопчук В. С. Дунаївці: краєзнавчий нарис. Львів: Каменяр, 1989. 79 с.
7. Прокопчук В. С. Інституціоналізація краєзнавчого руху Правобережної України 20-х років ХХ – початку ХХІ ст.: монографія / [наук. ред. П. Т. Тронько]. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 600 с.
8. Прокопчук В. С. Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту: монографія / [наук. ред. П. Т. Тронько]. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2005. 600 с.
9. Прокопчук В. С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 72 с.
10. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія. Київ: Рідний край, 1995. 204 с.
11. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: монографія / [наук. ред. О. П. Реєнт, 2-ге вид., доповн.] Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2014. 312 с.
12. Прокопчук В. С. Освіта на Дунаєвеччині: від перших шкіл – до суспільства знань: монографія. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2018. 412 с.: іл.
13. Прокопчук В. С. Під егідою Українського комітету краєзнавства: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2004. 312 с.
14. Прокопчук В. С. Творці історії Подільського краю: персоналії. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2021. 552 с.
15. Прокопчук В. С., Камінська А. І. Селище Дунаївці в сузір'ї громад: історично-краєзнавчий нарис. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2019. 560 с.
16. Прокопчук В. С., Старенький І. О. Пам'яткоохоронна діяльність подільського православного духовенства в ХІХ – на початку ХХ ст.: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2016. 308 с.
17. Прокопчук В. С., Телячий Ю. В. Лисець: історично-краєзнавчий нарис. Київ: Рідний край, 1998. 95 с.
18. Прокопчук В. С., Філінюк Л. Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту: історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 284 с.